

HAKİ RENK*

Tarık Ali

*“Artık her gün güzel, her gün huzurlu
Nereye bakarsan bak, her yerde ordu.”*

(Üstad Daman, 1959)

19 Eylül 2001’de General Pervez Müşerref, Pakistan halkına ülkele-
rinin Afganistan bombardımanında ABD’yle omuz omuza tavır alacağı-
nı duyurmak için televizyona çıktı. Beti benzi atmış bir halde kırpıştı-
rıp durduğu gözleri ve alnında birikmiş ter damlalarıyla, az önce kendi
ölüm emrini imzalamış bir adama benziyordu. Pakistan Ordusu’nun tek
dış politika başarısı, Taliban rejiminin Kabil’e yerleştirilmesi olmuştu.
ABD gayet iyi bilindiği üzere, 1978’de Afganistan’da radikal Sovyet yan-
lısı rejime karşı cihadını yürütecek bir kukla arayışına girdiğinde, Pa-
kistan’ın askeri diktatörü General Ziya ül-Hak’tan medet umduğu gayet
iyi bilinir. Bunun ardından, Pakistan ordusunun istihbarat teşkilatı (In-
ter Services Intelligence/ISI), bütçesinin büyük bölümü doğrudan Was-

*) NLR (II) 19, Ocak-Şubat 2003.

hington tarafından sağlanan, ordu içinde bir ordu haline geldi. 1990'lı yılların ortasında Benazir Butto'nun başbakanlığı sırasında Taliban'ın iktidara yükselişini yöneten; yetenekli sabotajcı ve suikastçıların Hindistan'ın elindeki Keşmir topraklarına sızmasını denetleyen; Usame bin Ladin'le doğrudan ilişki kuran örgüt hep ISI'ydi. Bu durumda Ziya'nın halefleri, kendilerini pekâlâ, 1971'de ayrılan Bangladeş'in yerine kuzeybatıda yeni bir eyalet kazanmakla kutlayabilirlerdi.

Ancak artık zaferin ganimetlerinden ayrılma zamanı gelmişti: Taliban protektorasının dağıtılması, bin Ladin'in de 'ölü ya da diri' yakalanması gerekiyordu. Ancak Afganistan'da fundamentalizmin yerleşmesinde bu denli ön planda bir rol oynamış olan Pakistan ordusu ile ISI, yabancı efendilerinin aksi yöndeki talimatını kabul edecek ve bu şekilde kendilerini Taliban'ın kökünü kazımaya yönelik vahşice bir girişimin ön cephesine atacaklar mıydı? Müşerref'in gergin olduğu aşıkardı, ancak ABD Savunma Bakanlığı'nın istihbarat teşkilatı yanılmamıştı. Nihai tahlilde, Pakistan'ın generalleri demokrasi, İslam, hatta Pakistan gibi birtakım soyut düşüncelerden çok, hep kendilerini yaratan kurumlara ve onların uluslararası destekçilerine- sadık kalmışlardı.

Ülkenin elli beş yıllık tarihi, generallerle siyasetçiler, her kesime de yardım eden sivil memurlar arasındaki uzun düellolardan ibaretti. İstatistikler, kazananın kim olduğunu açıkça ortaya koyuyor: Seçilmiş temsilciler ülkeyi on beş yıl, kendilerinden hesap sorulamayan bürokratlarla onların yumuşak başlı emir erleri ise on bir yıl boyunca yönetti; orduysa yirmi dokuz yıl iktidarda kaldı; hatta bazıları bu duruma bakıp, beyazlı yeşilli Pakistan bayrağının renginin hakiye çevrilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹ Bu üzücü bir sicildir, ancak Pakistan genelkurmayı uzun zaman boyunca sivil siyasetçilerin müdahalesine meydan vermedi. Orduyu tümüyle kontrol aldığına inanan son seçilmiş lider, Zülfikar Ali Butto'ya da doğru yolun gösterilmesi gerekti. 1977'de General Ziya'nın -Butto'nun bu göreve daha fazla layık olan beş üst düzey subayın başına terfi ettirdiği, sabık gözdesi- emriyle, başbakan iktidardan uzaklaştırıldı ve iki yıl sonra da asıldı.²

1) Hakidusti: a) Toprak rengi, kahverengimsi sarı. b) Üniformalarda kullanılan bu renkten dokuma. Hindistan'da 1848'de Lamsden ile Blodson yönetimindeki Muhafız Birlikleri'nin üniformaları, 1857'de İsyan birlikleri, ve 1878-1880'de Afganistan seferberliğine katılan birliklerin üniformalarında kullanılmıştır.)

2) İslamcı maskesi takan Ziya ül-Hak, Fort Bragg'da eğitim görmüştü ve ABD'de DIA'nın gözdesiydi. 1973'te Ürdün'de Kara Eylül sırasında Tel Aviv ile Ürdün Krahi adına Filistin

Ziya'nın 1988'deki ani ölümünün ardından, iktidar Benazir Butto liderliğindeki Pakistan Halk Partisi'yle (1988-1990; 1993-1996) Nevaz Şerif liderliğindeki Müslümanlar Birliği arasında el değiştirdi. 1998'de Nevaz Şerif -herhalde ülkenin en rüşvetçi siyasetçisiydi-, Butto'nun düşüşünden alınacak dersleri unutmuş görünüyordu. Güneydoğu Asya'daki mali krizin tüm bölgeyi etkisi altına aldığı, ABD'nin 1998'de Hindistan-Pakistan nükleer denemelerinden sonra uygulamaya koyduğu yaptırımların (Clinton daha sonra ABD'nin ulusal güvenliğini ilgilendiren çıkarlar gereği bu yaptırımları yumuşatmak için devreye girecekti) ağırlaştırıldığı koşullar altında, sallantıda olan ekonominin çökmesine ramak kalmıştı. Genelkurmay Başkanı General Karamat, gidişatın dizginlerini ele almak üzere, ordunun büyük bir rol üstleneceği Ulusal Güvenlik Konseyi'nin kurulması çağrısında bulundu. Nevaz Şerif, Ekim 1998'de Karamat'ı azledip Genelkurmay Başkanlığı'na Müşerref'i atadı.

Pakistan ordusu altı ay sonra Müşerref'in komutasında, Kargil saldırısını başlattı; Keşmir'in Hindistan sınırları içinde kalan kısmında stratejik tepeleri ele geçirdi. Nevaz Şerif tabii hemen ABD'nin doğrudan baskısıyla karşılaştı; Temmuz 1999'da da birliklere geri çekilmeleri emrini verdi; genelkurmayın gözünde, askeri bir galibiyet oltasıyla diplomatik bir yenilgi yakalamıştı. Nevaz Şerif, açıkça Washington'ın desteğine güvenerek, ordu içinde Müşerref-karşıtı hareketleri kıskırtmaya çalışırken, kamuoyuna karşı da Kargil hareketıyla ilgili olarak kendisine danışılmadığından şikayet etmeye başladı. Sonraki Ekim ayında, Müşerref resmi bir ziyaret için Sri Lanka'da bulunduğu sırada, Pakistan televizyonu Genelkurmay Başkanı'nın azledildiğini duyurdu. Derhal memleketine uçan Müşerref'in uçağının piste inmesine izin verilmez ve Müşerref artık ya giderek eksilen yakıt stoğuyla Pakistan hava sahasında dönenip dururken, ya da son kez yere indiğinde Nevaz Şerif'in tutuklanması emrini verdi. 'Ordu içinde istikrarsızlığın yayılışını önlemek için böyle davranmak zorunda kaldığı'nı duyuran Müşerref, parlamentoyu ve anayasayı askıya alıp, kendisini ülkenin 'Baş Efendisi' ilan etti ve yönetimden sorumlu bir Ulusal Güvenlik Konseyi kurdu. (Clinton yönetimi, Suudi Arabistan'da rahat bir sürgün dönemi geçirmesi için onu hapisten çıkartarak, Nevaz Şerif'in akıbetinin Butto'nun uğradığından daha yumuşak olmasını sağladı.)

isyanını bastıran birliklerin başında aktif emperyal hizmette bulunmuştu. Ağustos 1988'de ABD Büyükelçisi Arnold Raphel'le birlikte, içinde bulunduğu askeri uçağın havadayken infilak ettiği bir suikastta öldü. 'Teröristler'in kim olduğu asla bulunamadı.

Liberal Alkışlar

Başta, Pakistan ordusunun bu dördüncü darbesi hem yurttta hem de dışarıda biraz sevinç yaratmıştı. Nevaz Şerif'ten kurtulmanın halkta yarattığı sevinç, Beyaz Saray'ın açık hoşnutsuzluğuna karşın ordunun darbe yapmasının yeniliğiyle perçinlenmişti. Bütün bunlar, yeni yöneticinin sahte-modernist retorikleriyle birleşerek bir hafıza kaybı dalgası yarattı. Sanki ülkenin siyasal hayatına on yıllarca hakim olmuş kurum artık ortadan kalkmış ya da mucizevi bir dönüşümden geçmişti. New York ve Lahor'daki liberal üstatlar kerterizlerini kaybetmiş görünüyorlar; Anatol Lieven ise *London Review of Books*'ta Müşerref yönetimini "Pakistan'ın bir kuşaktır sahip olduğu en ilerici yönetim" olarak tanımlıyordu.³ Yurttaşların büyük bölümüyse daha kuşkucu bir yaklaşım içindeydiler; siyasetçilerinin akıbetlerine alaka duymadıkları gibi, ordunun rolünün niteliğine ilişkin de ciddi bir yanılısma içinde değillerdi.

Müşerref de kendisinden önceki üniformalı selefleri gibi, hemen yolsuzluğa bir son verme, kırsal kesimde reforma gitme, orta sınıfları vergilendirme, yoksulluğun kökünü kazıma, yoksulları eğitime ve gerçek demokrasiyi kurma vaatlerinde bulundu. Pakistan'da mutlakiyetçiliğe giden yol hep bu niyetlerle döşenmiştir. Bu kadar çok liberal yorumcunun yanılmasının sebebi neydi? Kısmen, ümitsizlikten ileri gelen zihinsel dengesizlik, diye açıklayabiliriz bunu. 1990'lı yıllarda seçilmiş siyasetçilerin dehşet verici performansları karşısında, her gördüklerine sarılır hale geldiler. Müşerref'in Kemal Atatürk'e hayranlık dolu atıflarla bezenmiş nutuklarına, görece genelin dışında kalan sosyo-kültürel geçmişine aldanmışlardı. Üst düzey askeri komutanların çoğunun tersine Müşerref, Pencaplı değildi. Ülkeye hakim olan geleneksel toprak sahibi seçkinlerle hiçbir bağlantısı olmadığı gibi, ne bir eroin milyonerinin kesesinden yiyordu ne de ahlâksız bir sanayiciye yakındı. Eğitimli ve seküler olan ailesi, Safların Toprakları'na sığınmak üzere 1947'deki ayrılma sırasında Uttar Pradeş'i terk etmişti. Oğlunun şan şöhret sahibi olmasını takiben, annesi bir gazetenin kendisiyle yaptığı söyleşide, 1950'li yıllarda Saccad Zahir ve Sibte Hassan gibi ilerici entelektüellerden çok etkilendiğini açıklayacaktı.⁴ Gerçi görüşleri-

3) "In Pakistan", *London Review of Books*, c. 23, no. 22, 15 Kasım 2001.

4) Bu bilginin, üniversitede ya da üniversite öncesi eğitimde kendi tarihi pek az öğretilen bir ülkede pek az etkisi oldu. Zahir ve Hassan, alt-kıtanın en iyi edebiyat eleştirmenleri

ni genetik olarak oğluna da aktardığını söylememiştir, ama ümitsiz insanlar her şeye umut bağlayacaklardı.

Ancak Müşerref'in iktidarı ele geçirmesini izleyen birkaç ay içinde, temel önemde hiçbir şeyin değişmeyeceği yönünde güçlü emareler de belirmişti. Baş Efendi, dostu ve meslektaşı General Emced'i, yolsuzluk yapan yetkilileri, siyasetçileri ve işadamlarını ortaya çıkarıp, cezalandırmakla görevli Ulusal Hesap Sorma Dairesi'nin başkanlığına atadı. Emced, ordunun elleri temiz olduğu söylenen birkaç üst düzey yetkilisinden biriydi. 'Kurallara uygun oynama' konusundaki şöhreti yüzünden, daha astsubayken 'uyumsuz' diye adı çıkmıştı. Anlatılan hikâyelerden biri de, ısrarlı ricalara rağmen bir generalin özel bir akşam yemeği için som gümüş ödünç almasını reddettiğiydi. Onun bu soğukluğuna hayret eden meslektaşları, herkesin içinde haline gülseler de, kendi aralarında ondan hasetle karışık bir saygıyla bahsederlerdi.

Müşerref'in Emced'i Ulusal Hesap Sorma Dairesi'ne ataması, potansiyel olarak ciddi sonuçlar içeriyordu. On beş gün içinde Emced, Benazir Butto'yla kocası Asif Zerdari'nin yurtdışına akıttığı paranın izini sürbilmek için, yönetime bağlı olmayan ünlü bir Amerikalı avukat olan William Pepper'ı tuttu. Buna paralel olarak, bankalardan borç para alan, ama aldığı paranın faizini dahi ödeyemeyen sanayicilerin tutuklanması emrini verdi. Aynısını yapan siyasetçilerin bir listesi de bütün gazetelerde yayınlandı. Adları yayınlama ve ayıplama, psikolojik bir cezalandırma idi; ama yolsuzluk tümörüyle başa çıkmak için yeterli değildi. Anlatılanlara bakılırsa, Emced Baş Efendi'ye, sorunu ciddi biçimde hallede-

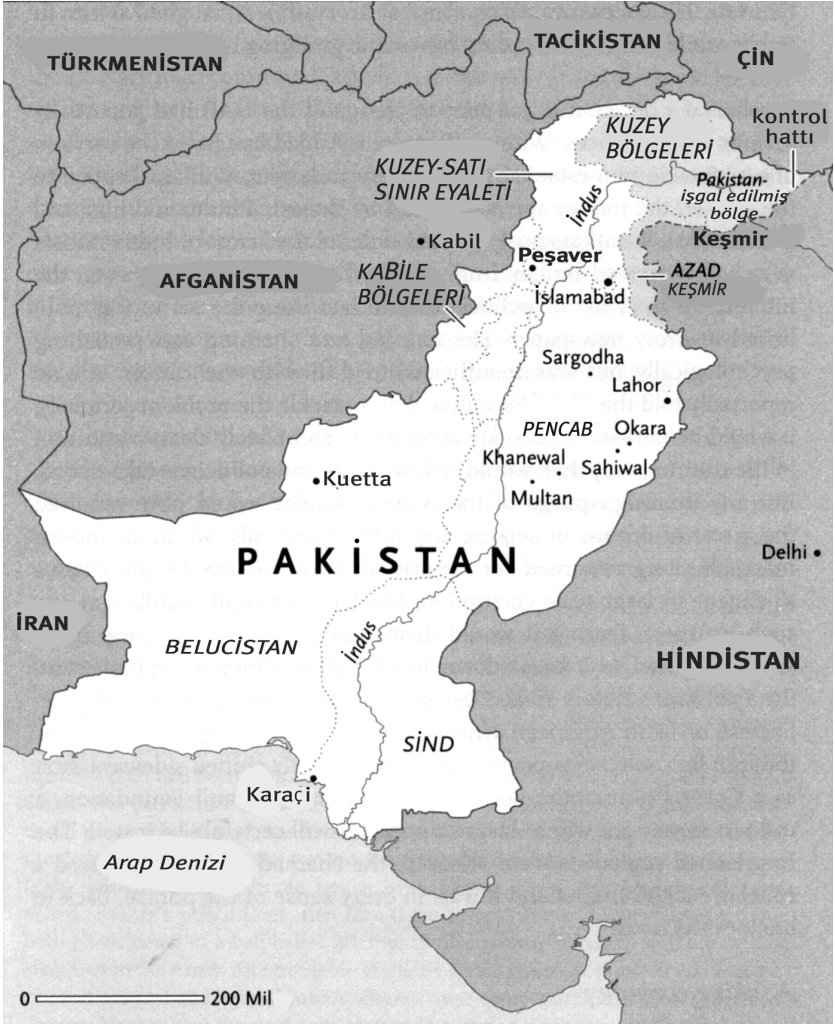
arasında yer alırlar. İkisi de 1930'lu yıllarda Hindistan Komünist Partisi'ne katıldılar, 1947'de merkez komite üyesi oldular. Ayrılmadan sonra, Müslüman kökenli önde gelen komünistler olarak, çoğu Hindu ve Sih olan kadrolarını kaybetmiş Komünist Parti'nin örgütlenmesine katkıda bulunmak amacıyla Pakistan'a gönderildiler. Ancak bu ikilinin entelektüel becerileri, otomatikman örgütsel alana yansımada. Kominform'un 1948'deki sürreal putschist dönüşünün sonrası sonuç alma baskısı altına giren ikili yeraltına indi. Zahir, Urdu edebiyatı profesörü olup evinde saklandı. O dönemde ülkenin polis gücünün başında olan annemin amcası tesadüfen ona rastlar ve etkisi altında kalır. Sonra Zahir de Hasan da ordu içindeki milliyetçi unsurlarla işbirliği yaparak iktidarı ele geçirmek için henüz yeterince olgunlaşmamış girişimlerde bulunurlar. Güvenilmez bir subayın sınırları bozulur ve üstlerini bilgilendirir. Bir general ve birkaç astsubay askeri mahkemeye çıkarılır, Komünist Parti kapatılır. Zahir, Hasan ve şair Faiz Ahmed Faiz hapse atılır. Kendi adını yargısız infaz edilecekler listesinde beşinci sırada görmek, annemin amcası Emniyet Müdürü'nü şaşırtmaz; hatta listeyi akşam yemeğinde tanıdığı profesörün hazırladığını öğrenmek de onu pek üzmez. Zahir'in aile dostu Jawaharlal Nehru, devreye girer ve Zahir serbest bırakılıp Hindistan'a gönderilir. Müşerref'in annesinin hüküm giymiş iki hainle dostluk iddiasında bulunması çok aşırıdır.

bilmek için ülkede tümüyle temiz olan en az bir kurum yaratmanın gerekli olduğunu, memurların, siyasetçilerin ancak bundan sonra kural-lara uyabileceğini söylemişti. Gelgelelim, yıllarca pis kalan bu ahırların doğru dürüst paklanabilmesi için ülkeye verdikleri hizmetin karşılığın-da geniş çaplı yolsuzluklara girişme şansıya ödüllendirilen, halen iş ba-şında bulunan ya da emekliye ayrılmış onlarca general, amiral ve hava komutanının tutuklanması gerekiyordu. Müşerref doğal olarak üst dü-zey yönetimde bölünmelerle moral kaybına yol açıp disiplinsizliğe se-bep olacağından korkarak böyle bir yola karşı direndi. Disiplin bir kere ortadan kalktı mı, Pakistan ordusunun da, rütbesi ne olursa olsun ale-lade bir askerin iktidarı ele geçirebileceği düşüncesine kapıldığı Orta-doğu ya da Latin Amerika ordularından farkı kalmazdı. Emced yavaşça kenara çekildi, önce kolordu komutanlığına, sonra da Fauji Vakfı'nın başkanlığına getirildi. Burası, onun vicdanının da sınanacağı askeri bir bal çanağıydı. Hapse atılmış kapitalistler serbest bırakıldılar, ayıplı siya-setçiler hep birlikte rahat bir nefes aldılar ve kelimenin tam anlamıyla işler her zamanki haline döndü.

Yan Yatmış Bir Ekonomi

Emced'in yerinden edilmesi yerel kapitalizmi memnun ettiyse, New Yorklu bankacı Şevket Aziz'in Maliye Bakanı olması da Müşerrefi IMF'ye sevdirdi. Pakistan ekonomisi, nicedir vergi gelirlerinin yetersiz-liğinin de katkısıyla borç yükünün tavana vurmasına yol açmış müsrif savunma harcamaları yüzünden can çekişiyordu. 2001'de borçlar ve sa-vunma harcamaları kamu harcamalarının üçte ikisine eşit düzeydeydi. Borçlar 257 milyar rupi (4.2 milyar dolar), savunma harcamaları da 149.6 milyar rupiyi (2.5 milyar dolar) bulmuştu; toplam vergi gelirle-riyse 414.2 milyar rupiydi (6.9 milyar dolar). Asya'nın en berbat eğitim sistemlerinden birine sahip olan -resmi kayıtlara göre kadınların yüzde 70'inin, erkeklerin de yüzde 41'inin okuma yazması yoktur-, nüfusun yarısından fazlasının sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı bir ülkede, kalkınmaya yalnızca 105.1 milyar rupi (1.75 milyar dolar) ayrılmıştı.

IMF, 1990'lı yıllar boyunca sivil hükümetleri yeniden yapılanma yö-nündeki vaatlerini yerine getirmediikleri gerekçesiyle paylayıp durmuş-tu. Müşerref'in rejimiye tersine, 1999'dan itibaren 'kemer sıkma ted-birlerinin kamuya dayattığı güçlülere karşı'nı IMF ilkelerine sıkı sıkıya

bağlı kalmakla büyük övgü topladı.⁵ Kentlerin yeni oluşan gecekondu semtlerinde ve kırsal kesimde -nüfusun yüzde 67.5'inin evi hâlâ bu bölgededir- yoksulluk ve çaresizlik daha da kök saldı. Yaklaşık 56 milyon Pakistanlı, bir başka deyişle nüfusun yaklaşık yarısı, bugün yoksulluk sınırının altında yaşıyor; Müşerref'in iktidarı aldığı tarihten bu yana bu rakama 15 milyon kişi daha eklendi. Pakistan'ın dört eyaletinden biri olan, nüfusun yaklaşık yüzde 60'ının bulunduğu Pencap, ekonomik ve siyasal bakımdan başat konumda olmayı sürdürüyor; ordunun ve bürokrasinin üst düzey mevkileri Pencaplılarla dolu; kalkınmaya yönelik ne varsa hepsi de yerel projelere kanalize ediliyor. Nüfusun yüzde 23'ünün yaşadığı Sind ile yüzde 5'inin yaşadığı Belucistan eyaletleri finansmandan, su ve elektrik kaynaklarından yoksun; kuzeybatı eyaletinin serveti ise giderek eroin ekonomisine bağlı hale geliyor.

Sorun yapısaldır. Ekonomi, ağırlıklı olarak yanılma payının yüksek olduğu pamuğa ve düşük katma değerli tekstil sanayiinin omuzlarında yükselen dar bir üretim tabanına sahip; sulama yetersiz, erozyon ve sudaki tuzluluk oranının yüksek olması yaygın bir sorun. Kırsal kesimde toplumsal ilişkilerdeki bozukluk da hasar verici. Tarımda üretim düzeyinin düşüklüğünü tersine çevirmenin tek yolu, ciddi toprak reformları uygulamak; ancak *haki* devletle yerel toprakbeyleri arasındaki ittifak bunu imkânsız kılıyor. Kısa süre önce yayınlanan, Pakistan hakkındaki bir Economist Intelligent Unit raporunun da altını çizdiği üzere:

Değişim, büyük ölçüde statüko federal ve eyalet parlamentolarının yanı sıra sektöre hakim olan zengin toprakbeylerinin de işine geldiği için engelleniyor. Büyük toprak sahipleri sürülebilir toprakların yüzde 40'ına sahip, sulama sisteminin de büyük bölümünü kontrol ediyor. Ancak Dünya Bankası da dahil bağımsız kurumlarca yapılan değerlendirmeler, bunların küçük toprak sahipleri kadar üretken olmadığını gösteriyor. Aynı zamanda, toprak sahipleri vergi ödemeye geldiğinde yoksuldurlar, ağır borçlar altına girerler, borçlarını da ödemezler.⁶

Bu zayıf ekonomi, Pakistan'ın devasa askeri aygıtı yüzünden on yıllar boyunca daha da dibe indi. 'Güvenlik gerekçeleri' yüzünden, bu askeri aygıtın maliyeti bir resmi belgede asla tek tek maddelerle gösterilmedi; toplam maliyet tek bir kalemde geçildi. Pakistan'da seçilmiş bir organın askeri meseleleri soruşturması hep engellendi. Yurttaşlar, nük-

5) Economist Intelligence Unit, *Pakistan, Afghanistan*, Londra 2002, s. 18.

6) EIU, *Pakistan, Afghanistan*, s. 26.

leer silahlara, fırlatma sistemlerine ne kadar ayrıldığını bilmek şöyle dursun, bütçeden ayrılan yıllık 2.5 milyar dolarlık meblağın kara kuvvetleri (550 bin asker, 2 binden fazla tank, iki zırhlı birlik), hava kuvvetleri (her biri 40 muharebe uçağından oluşan 10 filo, Fransız ve ABD yapımı füze sistemleri) ve donanma (10 denizaltı, 8 firkateyn) arasında nasıl pay edildiğinden bile habersiz kaldı.

Askeri Keynesçilik

Bu şeffaflıktan uzak anlayış, ordunun yönettiği zarar eden işletmeler labirentine de uzanıyordu. Bu işletmelerin en eskisi, emekli askeri personele yönelik bir yardım kuruluşu olarak 1889'da kurulmuş olan Fa-ujı Vakfı'ydı. O zamandan bu yana şeker fabrikaları, enerji, gübre, tahıl, çimento ve başka sektörlerde hisseleri kontrol eden, toplam varlığı 9.8 milyar rupiyi bulan devasa bir şirket haline geldi. General Ziya'nın diktatörlüğü sırasında 1977'de kurulan Ordu Refah Vakfı ise, emlak piyasasını, pirinç fabrikalarını, damızlık çiftlikleri, ilaç şirketlerini, seyahat acentalarını, balık çiftliklerini, altı farklı iskân planını, sigorta şirketlerini, bir havacılık mağazasını, son derece lütüfkar olan, üst düzey isimlerinden çoğunun daha önceden adı kötüye çıkmış Bank of Credit and Commerce International'da hizmet verdiği Askeri Ticaret Bankası'nı kontrol ediyordu; Ordu Refah Vakfı'nın mal varlığının 17 milyar rupiyi bulduğı söylenmekteydi. Hava kuvvetleri ile donanma komutanlarının da başka tekneleri vardı: Şahin ve Bahriye Vakıfları.

Skandallar genelde, sivil işadamları, önerilen fırsatları sömürmekte iyice açgözlü hale geldiğinde ya da bir hükümetin düşüşü karanlık anlaşmaları açığa çıkardığında patlak verse de, bu işletmelerin çoğı yolsuzluğa bulaşmıştı. Benazir Butto'nun eşi Asif Zerdari de bir taşeron üzerinden Hava Kuvvetleri'ne ait Şahin Vakfı'nı, şaibeli bir medya girişimine çevirmekle suçlanmıştı. Bir başka vakada, özel bir işadaminin Bahriye Vakfı'nın yolsuzluğa bulaştırılması sürecinde toprakları geliştirme yönünde bir anlaşmayla ilgili olarak üst düzey donanma personeline rüşvet verdiği ortaya çıktı. Bir avukat, kara kuvvetleri, donanma ve hava kuvvetleri nişanlarının özel girişimlerde kullanılmasının yasaklanması için Anayasa Mahkemesi'ne dilekçe verdi. Vakıfların, 1984 tarihli Şirketler Kanunu'na ters düştüğünü gösterdi, onları ve ortaklarını yoz-

lukla, yolsuzlukla suçladı ve mahkemeye silahlı kuvvetlerin bütün ticari faaliyetlerinin yasaklanması talebinde bulundu. Avukatın savlarına karşı çıkamayan yargıçlar, teknik bir gerekçeyle davayı düşürerek kendilerinin de *haki* reнге tabi olduğunu gösterdiler.

Ordunun en azından işletmeleri verimli, kârlı yürüttüğü yönündeki yaygın efsanenin tersine (bir hayranları *London Review of Books*'a 'muhtemelen Pakistan'ın sahip olduğu en başarılı modern müessesese' diye yazmıştı) Ayşe Sıdıka-Ağa'nın kısa süre önce gerçekleştirdiği ayrıntılı bir araştırma, bu işletmelerin zararına çalıştığını, generallerin açığı kapatmak için şişirilmiş savunma bütçesinden fonları sifonladığını gösterdi.⁷ Ordu, modern muhasebe sistemleri konusunda da tümüyle masumdu; tuttukları defterlerde personel ve teçhizat masrafları gibi etkenler kâle alınmıyor; hükümet müfettişleri de bu hesapları yakından incelememeleri yönünde uyarılıyorlardı. Bu arada, ekonominin birçok alanında etkin olmaları da, normal gelişimi engelliyordu. Özellikle inşaat ve ulaşım sektörlerinde, Ulusal Lojistik Birimi ya da Cephe İşleri Örgütü gibi ordunun işlettiği şirketlerin sivil rejimde olsun, askeri rejimde olsun hükümet ihalelerini tekellerine alma kapasitesi, küçük şirketleri piyasanın dışına itmekteydi.

Müşerref'in Terörle Savaşı

2001 yılına gelindiğinde, harcamalardaki çarpıklık, tarım ve sanayi sektörlerindeki durgunluk ve askeri yönetimin aşırıya kaçan suistimalleri sonucu ülke, 27 milyar dolarlık dış borç yükü altında ezilir haldeydi. Sonra 11 Eylül geldi. Washington'ın bahtına, ordu Pakistan'da hâlâ iktidardaydı. Pentagon ile CIA, yeni bir askeri darbe planlamak için gerekli zamanı ve enerjiyi harcamışlardı. Böyle bir gerilim anında, kurumsal sürekliliğin güven verici bir düzeyde olması gerekiyordu.⁸ B-52'ler Kırgızis-

7) Anatol Lieven, "In Pakistan"; Ayesha Siddiqa-Agha, *Pakistan's Arms Procurement and Military Build-up, 1979-99: In Search of a Policy*, Londra 2001. Ayrıca, tam da uygun düştüğü gibi, Cakarta'da Ekim 2000'de düzenlenen 'Soldiers in Business: Military as an Economic Actor' (Girişimci Askerler: Ekonomik bir Aktör Olarak Ordu) başlıklı uluslararası konferansta sunduğu 'Power, Perks, Prestige and Privileges: Military's Economic Activities in Pakistan' (İktidar, Bahşışler, Prestij ve Ayrıcalıklar: Pakistan'da Ordunun Ekonomik Faaliyetleri) başlıklı sunuşuna bakınız.

8) "11 Eylül öncesi Müşerref'in en büyük sorunu, bir diktatör olmasıydı. Şimdi bu onun en büyük mal varlığı," diye seviyor Christopher de Bellaigue: "The Perils of Pakistan", *New York Review of Books*, 15 Kasım 2001.

tan'da yeni kazanılmış üslerine inerler, Belucistan sınırı yakınlarındaki gizli bölgeler özel kuvvetlerin kullanımı için etkin hale getirilirken, IMF de 1.3 milyar dolarlık, üç yıl süreli bir yoksulluğu azaltma kredisini onayladı; 12 milyar doları aşan borçların da yeni bir takvime bağlanmasına yardımcı oldu. Sonuçta, Pakistan bütçesinin epeyce bir rahatlaması, Merkez Bankası'nın beklenmedik döviz rezervleri kurması sağlandı (Temmuz 2002'ye gelindiğinde 7 milyar dolara ulaşmıştı bu rakam). Bu dönemde IMF de toplamı 400 milyon doları bulan yumuşak krediler dağıttı.

Müşerref, bir gecede Batı'da *helal* oldu; Reagan ve Thatcher'ın Ziya'yla Usame'nin arkadaşlarını ağırladığı çevrelerde Bush ve Blair tarafından ağırlanır hale geldi. Ordunun üst komuta düzeyi, Washington'la yeniden doğan ittifakın Hintli düşmana karşı ağır bir darbe olduğu görüşünde birleşiyordu. Pakistan'ın sivil seçkinleri de bu zafer sarhoşluğuna katıldılar. Artık hiç olmazsa paryalıktan kurtulmuşlardı. Kendi ordularının baş taşeron, ülkelerinin tamamının operasyonlar için bir üs olduğu yeni bir emperyal savaş, onlara bir kez daha ihtiyaç duyulduğu anlamına geliyordu. Sivil seçkinlerin daha liberal kanadı, Pakistan'ın dehşet saçan İslamcılarının hakimiyetini sonsuza dek ortadan kaldıracak olan kalıcı bir Pentagon-Müşerref ekseninin hayalini kuruyordu. Hayallerinin geçmişte kaç kez ihanete uğradığını görmezden gelen bu seçkin kesimin temsilcileri, artık bölgenin bir daha korunmasız bırakılmaması için ricacı olmak üzere Washington yollarını tutuyordu. Nevaz Şerif ve Benazir Butto gibi gözden düşmüş siyasetçilerin temsilcileriye, Dışişleri Bakanlığı'nın ast mercilerine orduya güvenmemeleri telkininde bulunup dururlarken Foggy Bottom'ın hastalıklı karakterlerini aramaz hallere düşmüşlerdi.

ISI'nin bu dönemde üstlendiği rol kesin olarak bilinmiyor. Müşerref, 19 Eylül'deki konuşmasında, Washington'ın terörle savaşına sadakatinin yalnızca nakit parayla değil, Amerika'nın Pakistan'ın nükleer heveslerine, Keşmir'le ilgili arzularına, kendi deyişiyle 'kilit kaygıları'na göz kırpmasıyla ödüllendirileceğini çıtlatmıştı.⁹ Takvimler Kasım 2001'i gösterirken Hindistan, Pakistan'dan Keşmir'e sızmaların artmasını protesto etmeye başlamıştı bile. 13 Aralık'ta, ISI'nin finanse ettiği Cayş-i Muhammed'e bağlı olduğu iddia edilen silahlı adamlar, Delhi'deki parlamento binasını basıp dokuz kişiyi öldürdüler. Gerilim hızla artarken,

9) <http://news.bbc.co.uk>

iki ülke, ortak sınırlarında yaklaşık 1 milyon asker seferber eder hale geldiler; bu her iki tarafta da siyasal çıkarların tersine dönmesine sebep olan kitlesel bir askeri seferberlikti.

Haki Demokrasi

Bu aşamada, Müşerref'in popülerliği de asimetrik bir biçimde gerilemeye başladı: Dışişleri Bakanlığı tarafından ne kadar çok beğenilirse, vatandaş ettiği 'gerçek demokrasi'yi uygulamak şöyle dursun, ülke içinde ciddi önlemler almaya o kadar az meylediyordu. Baş Efendi kendinden önceki generaller Eyüp ve Ziya gibi, kendini zorla ele geçirilemez kılmaya soyunmuştu. Üniformasını geçici olarak bir kenara bırakan Müşerref, yerel giysiler kuşanıp başına da aptal bir türban dolayarak, ahbablarından Sindli bir toprakbeyinin otobüslerle büyük bir araziye getirttiği köylü serflere hitap ettiği bir 'halk' gösterisiyle siyasal kariyerine atıldı. Referandum, meşruiyet arayan diktatörlerin kadim bir silahıdır; Müşerref'in Nisan 2002'deki plebisiti kendi lehine çevirme çabası, en ateşli liberal destekçilerinin bile gözlerini açtı. Hükümet çalışanları, askerler ve serfler sandık başına gidip Baş Efendi'yi ülkenin seçilmiş Başkanı'na çevirirken, seçmenlerin büyük çoğunluğu evlerinde kaldı.

Bunu aynı ölçüde öngörülebilir bir adım izledi. Rejimine sivil bir görünüm kazandırmak isteyen her diktatörün ihtiyacı olan tek şey, bir siyasal partidir. Sorun değildi, Müşerref'in dalkavukları ona hemen güvence verdiler: Geçmişin enkazından kolayca, faydalı bir araç çıkartılabilirdi. İşten el çekmiş bir fahişe gibi, Müslüman Birliği'ne -ülkenin kurucu partisi- bir duş aldırılıyor, yüzü pudralanıyor, üstüne yeni bir elbise geçiriliyor, sonra da uzayıp giden potansiyel âşık kuyruğunun önüne çıkarılıyordu. Eyüb'ün partisine koyduğu isim Geleneksel Müslüman Birliği'ydi; Ziya ise Pakistan Müslüman Birliği demeyi tercih etmiş ve Şerif ailesinin partiyi kendi adına yönetmesine izin vermişti. Şerifler'den kurtulan Müşerref'in yeni bir isme ihtiyacı vardı. Devrin adamlarından biri partiye Kaid-i Azam Müslüman Birliği denmesini önerdi; böylece, bu eskiden kalma yeni oluşum General'in Ekim 2002'deki seçiminde listelere General'in Partisi olarak girdi.¹⁰ Personeli pek de bilin-

10) Kaid-i-Azam (Ulu Önder), hayranlarının Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'a taktıkları isimdi. Bu başlık yerleşti ve bugün Cinnah isminden daha çok bilinmektedir. Pakistan'da yapılan yayınlarda Cinnah'tan hâlâ genellikle 'kaid' diye bahsedilir.

mez değildi; her türden kariyeriste yer verilmişti. Kırsal kesimde bu insanlar yeni yöneticiyi memnun etmeye can atan, toprak sahibi eski beylerdi; kasabalarda ise genelde yasadışı yollardan keselerini doldurmuş, iktidar ve nüfuz odağı haline gelmiş eşraftı. Geçmişte babalar ya da dayılar Eyüb'ü ya da Ziya'yı desteklemişse, bugün de oğullar ve damatlar Müşerref'in yanında yer almaya can atıyordu. Bu kitlesel umursamazlık karşısında, bürokrasi -seçim hilelerinin eski ustaları- gerekli sonucu sağlamak üzere kolları sıvadı.

Ekim seçimlerinin sonuçları, beklenenin çok altında kaldı. Katılımın düşüklüğüne -Pakistan İnsan Hakları Komisyonu'na göre, bu rakam yüzde 20'nin altındaydı- ve ustaca sandık entrikalarına karşın, resmi Müslümanlar Birliği Milli Meclis'te çoğunluğu sağlayamadı; çoğunluğu geleneksel kaleleri Pencap'tan olmak üzere 234 sandalyenin ancak 115'ini alabildi. Benazir Butto liderliğindeki Halk Partisi 80 sandalye alırken -onlar da ağırlıklı olarak kendi kaleleri olan Sind bölgesinde başarılıydılar-, Müslümanlar Birliği'nin Nevaz Şerife sadık kalan artıkları 19 sandalye kazanabildi. Gerçekten de büyük bir zafer kazanan İslamcılar olmuştu. 66 sandalye alan birleşik cepheleleri Müttehide Meclis-i Emel (MME Birleşik Eylem Konferansı) Afgan sınırı boyunca, Peştu konuşulan bölgelerde başarılı olarak İslamcı parlamenterlerin, bu İslamcı cumhuriyetin tarihi boyunca kazandığı en yüksek oyu aldı. Renkli türbanları, uzun sakallarıyla Milli Meclis'in görünümünü tam anlamıyla değiştirdiler. Parlamentoların anasından miras aldıkları seçim sistemine borçlu oldukları doğrudu; ama Thatcher da Blair de şikayete mahal vermeksizin bundan yararlandılar. MME'nin, eyalet düzeyinde Kuzey Batı Eyaleti'nde en büyük siyasal güç olduğu, Belucistan'da da ciddi bir nüfuz sahibi olduğu gözlemlendi: Peşaver ve Kuetta'daki eyalet hükümetleri artık İslamcı bakanların gölgesindeydi.

Müşerref adına hareket eden iktidar odakları, sonunda MME'yi dışarıda bırakabilecek federal bir koalisyon oluşturmayı başardılar. Pakistan Halk Partisi üyelerinin yer aldığı bir blok, kabinedeki kilit mevkiilerin cazibesine kapılıp ana örgütten ayrıldılar. 1977'de köylülerin isyanının kanla bastırılmasının sorumlusu, Beluci bir toprak beyi olan hokeyi sevdalısı Mir Zaferullah Han Cemali, Müşerref'in yeni başbakanı oldu. Cemali, bundan yirmi yıl önce aynı konuma gelebilmek için General Ziya'ya köle olmuştu âdeta; ama o hokeyi pek sevmediğinden kâhyalı-

ğına krikete sarmış Nevaz Şerifi seçmişti. Cemali de dahil, Müşerrefin yeni kabinesinin yüzde 70'inin General Emced'in yolsuzluğa bulaşmış siyasetçiler listesinin baş sıralarında yer aldığı düşünülürse, kamuoyunun sinikliği o kadar da şaşırtıcı değildi. *Haki* seçimler demokrasiyi yeniden tesis etmek şöyle dursun, Pakistan siyasetinin sefil gerçekliğini gözler önüne sermişti; büyük bir çoğunluk hem vatandaşlık haklarından ve oy verme hakkında mahrum kaldığını, hem de onun adına hükmedenlerden yabancılaştığını görüyordu.

Seçim kampanyası da tümüyle apolitik olmasa bile, büyük ölçüde cansız geçmişti. Temel partiler arasında ideolojik ya da siyasal açıdan bir fark yoktu, ne ülke içi meselelerde ne de uluslararası düzeyde. Halk Partisi, popülizmini çoktandır terk etmişti. Yolsuzluk suçlamasıyla Pakistan'da aranan Benazir Butto, seçim çalışmalarını gözde taşeronu, Sindli bir pir, toprak beyi olan Mahdum Emin Fehim aracılığıyla Dubai'deki üssünden yönetme çabası içindeydi. Siyasetçilikle din adamlığını tek bir kimlikte birleştirmiş olan Fehim'in bir sosyal liberal olduğunu söylemek zordu oysa. Pakistan'da dahi görülmemiş bir biçimde, dört kayınbiraderinin hepsi de Kur'an'dı.¹¹ Müslümanlar Birliği'nin birbirinden farklı versiyonları gibi, Halk Partisi de iktidarla, yalnızca himaye sunmak, müşteri tabanını genişletmek üzere ilgileniyordu.

Mevlana Dizel

İslami ittifakı IMF'nin ekonomi reçeteleriyle ilgili olarak başka partilerle görüş ayrılığı içinde değildi -sonuçta Kur'an'ın neo-liberal bir okuması da söz konusuydu- ancak ABD'nin bölgedeki varlığına karşı şiddetle İslam hukukunu savunuyordu. Gazetelerin MME lideri Mevlana Fazl-ur Rahman'ın Amerikan birliklerine düşmanlığını manşete taşımadıkları tek bir gün bile yoktu: "Fazl, ABD birliklerinin aşiret bölge-

11) Fehim'in ailesi, soylarının alt-kıtaya gelen ilk Müslümanlara, 711'de Sind'i alan Muhammed bin Kasım'ın askerlerine dayandığını iddia eder. İslamiyet'in ilk dönemlerinde miras kadınlarla erkekler arasında eşit olarak bölüştürülür, kadınlar da mülkiyette erkeklerle eşit olurdu; bu Sind'in bazı bölgelerine kök salmış bir gelenektir. Buradaki toprak sahipleri, kadınların aile dışına gelin gitmesini önlemek gibi dahiyane bir çözüm geliştirmişlerdi, böylece malın bölünmesini önlenecekti. Genç kadın varisler Kur'an'la evlendirilirdi; yani, İsa'nın gelini olan rahibeler gibi. Böylece bekâretleri korunan kızlar, mucizevi şifa yetenekleri kazanırlardı; ama hepsinin de ötesinde mülk, babalarının ve erkek kardeşlerinin kontrolünde kalırdı. Pakistan Halk Partisi liderinin dört zengin kız kardeşinin yarattığı sorun böyle dindarca çözüldü.

lerinden çekilmesini talep ediyor”, “Fazl: Batı medeniyetler çatışması başlatmaya çalışıyor”, “Fazl egemenliğin ABD’ye satıldığını söylüyor”, “Fazl, ABD ordusunun faaliyetlerinin askıya alınmasını talep ediyor”, “Fazl, ABD birliklerinin çekilmesi uyarısında bulundu”.¹² Bunların hepsi de kuru gürültüden ibaretti, ancak seçimler açısından oldukça yararlı oldu. Mevlana’nın kendisi de, ona yeni bir destek kazandırmanın din olmadığını, dış politikada benimsediği duruş olduğunu kabul ediyordu. Müşerrefle yaptığı tartışmalarda, kendisinin başbakan olduğu bir koalisyon kurulmasını istediğini söylemişti Mevlana. Anlatılanlara bakılırsa, General onun Amerikan-karşıtlığının ciddi bir sorun oluşturduğunu söylediğinde, molla, “Bu sizde kaygı yaratmasın. Biz geçmişte Amerikalılarla birlikte çok çalıştık. Siz beni başbakan yapın, ben her şeyi hallederim,” cevabını vermişti. Fakat, teklifi geri çevrildi.

MME, altı partiden oluşan bir ittifaktı; Cemaat-i Ulema-i İslam (İslamcı Ulema Partisi) ile Cemaat-i İslami ya da İslamcı Parti bu ittifakın temel direkleriydi. Cemaat-i Ulema-i İslam da Cemaat-i İslami de yıllardır sınır bölgeleri Kuzey Batı Sınırı Eyaleti ile Belucistan’da faal durumdaydılar. Geleneksel olarak kendini anti-emperyalist diye tanımlayan Cemaat-i Ulema-i İslam, Fazl’ın babası Mevlana Müftü Mahmud liderliğinde 1970’li yıllarda radikal seküler partilerle koalisyon hükümetleri kurmuştu, Cemaat-i İslami’ye karşı her zaman hasmane bir tutum içindeydi ve onu İslamabad’daki ABD ve Suudi elçiliklerinin bir maşası olarak görüyordu; ayrıca Eyüb’un de Ziya’nın da askeri diktatörlüklerine direnmişti; Müftü Mahmud, Moskova ve Pekin’de barış konferanslarına katılmıştı. Müftü Mahmud komünist dünyanın çöküşünden birkaç yıl önce ölünce, partiyi oğlu miras aldı. Bir öğrenci olan Fazl, şiire tutkundü; Peştü ve Urdu dillerinde şiirler yazıyor, en sevdiği şairin solcu Faiz Ahmed Faiz olduğunu açıkça söylüyordu. Babasının ölümünden sonra, bu ihtiyar adamın politikalarını devam ettirerek, 1990’lı yılların ortasında Benazir Butto’nun hükümetiyle yakın çalışma içinde oldu. Ama ihtiyar müftü, dolarlarını uluslararası konferanslarda gündelik yevmiyelerle biriktirirken, zamana uyan oğlu piyasaya odaklanmıştı. Bayan Butto’ya verdiği aktif desteğe karşılık, ülkenin büyük bölümünü kaplayan, Pakistan-Taliban zaferini takiben de Afganistan’a yayılan münbit bir dizel işletmeleri zincirini kendi hesabına geçirmeyi başardı. Bu alışveriş ona Mevlana Dizel lâkabını kazandıracaktı.

12) News, 12 Mayıs 2002 ve 3 Haziran 2002; Dawn, 12 Mayıs 2002; News, 25 Mayıs 2002; Daily Times, 16 Ekim 2002; News, 27 Kasım 2002.

Sakallı, toparlak Dizel, kısa zamanda Benazir'in İçişleri Bakanı General Nasrullah Babür'ün, Taliban'ın Kâbil'deki zaferinin mimarının gözüne girdi. Fazl'ın Taliban liderliğiyle siyasal, ideolojik, ticari bağlantıları her zaman güçlü oldu; o kadar ki yerel rakibi Cemaat-i İslami'nin arkasından dolanıp önüne geçebildi. Cemaat-i İslami'nin piyonu Gülbekdin Hikmetyar -1980'lerde Reagan ve Thatcher'dan çok fazla prim almıştı-Kâbil'deki yeni talebe mollalarca bir kenara itilivermişti. ABD'nin Afganistan'a saldırısından sonra Taliban'ın büyük bölümü, Pakistan sınırındaki tepelerde ortadan kayboldu. Buraya geri dönenlerin çoğu Cemaat-i Ulema-i İslami'nin ve başka İslamcı partilerin kadrolarına katılırken, parti 'yabancı işgalciler'e karşı kitlesel gösteriler düzenlemeye başladı. Fazl, seçim sistemi dikkate alındığında, bölünmüş kalmaları halinde İslamcılarının seçimleri kaybedeceğini idrak etmişti. İttifak onun girişimiydi; koalisyondaki baş rakibi Gazi Hüseyin Ahmed'den on beş yaş daha genç olmasına karşın 49 yaşında Genel Sekreterlik koltuğuna seçildi.

Ziya'nın Yetimleri

Gazi Hüseyin'in Cemaat-i İslami'nin Emiri olarak seçilmesi, 1941'den bu yana kurucusu Mevlana Mevdudi ile yardımcısı Mian Tufeyl'in kontrolünde olmuş örgütte bir kuşak değişimini gösteriyordu.¹³ Cemaat-i Ulema-i İslami popülistti, köylerden destek alıyor, solla işbirliği yapıyordu; Cemaat-i İslami ise Leninist kadro modelini benimsemişti. Üyeleri okur yazar insanlardı, titizlikle seçilmişlerdi; çoğu kentli küçük burjuva kökenli öğrencilerdi. Büyük kısmı 1960'lar ve 1970'lerdeki kampüs mücadelelerinde sınanmışlardı. 1968-1969'da Eyüb'ün diktatörlüğüne son veren yarı-isyan döneminde kavganın başını çeken eylem komiteleri solun liderliğindeydi. O günlerde Cemaat-i İslami'yi desteklemek davaya gerçek bir bağlılığı gerektiriyordu. 'Dinimiz siyasetimizdir, siyasetimiz dinimiz' düsturunu benimsemişti.

Peşaver'de İslami Koleji'deki Cemaat-i İslami öğrenci grubunun liderlerinden biri olan Gazi Hüseyin, gençlik yıllarını sola karşı savaşmakla -bazıları gerçekten fiziksel savaşlardı- geçirmişti. 1970'de, Cemaat-i İslami'nin Doğu Pakistan'daki kolunun, Bengal ulusunu ortadan kaldırma

13) Cemaat-i İslami'ye ilişkin daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. benim kaleme aldığım *Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*, Londra ve New York 2002, s. 174-181.

yönünde orduyla tam bir işbirliği içinde olduğu bir dönemde partiye katıldı. Cemaat-i İslami'nin Dakka, Çitagong ve Silhet'teki kadroları askeri istihbarat için, muhalefeti ortadan kaldırmakta kullanılan 'istenmeyenler' listeleri derliyordu. "Başkan Mao bizi destekliyor, sizi değil," sık sık dönemin Bengal solunun yüzüne savurdıkları bir slogandı. Çin de ABD de, Pakistan ordusunun kendi halkına karşı giriştiği, Bengal milliyetçisi Avami Birliği'nin 1970'deki büyük seçim zaferini bastırmayı amaçlayan acımasız saldırıya destek veriyordu. Ordunun hücumu kötü geri tepti. Bangladeş, askerin seçmenlerin iradesini reddetmesinin doğrudan sonucudur. Zaten bu koşullarda, ordunun kendini ülkeyi bir arada tutan tek kurum olarak göstermesi biraz garip kaçmaktadır.

Cemaat-i İslami'nin 1971'de Pakistan'ın dağılmasında oynadığı rol, onu arta kalan devletin istihbarat aygıtlarına daha bir yakınlaştırdı. Altı yıl sonra Ziya iktidarı alıp ABD'nin Afganistan'daki cihadına katılınca, Cemaat-i İslami de askeri rejimin baş ideolojik dayanağı haline geldi. Gazi Hüseyin bu yeni dönüşü savunuyor, becerileri dikkat çekiyordu; böylece Cemaat-i İslami bünyesindeki yükselişi başladı. Eskiden coğrafya öğretmeni idi, ama artık az maaşlı akademik görevini terk edip Peşaver'in Soekarno Meydanı'nda adında halka vurgu yapan tıp üzerine bir mağaza açtı. Dükkân yerel Cemaat-i İslami kadrolarının gayri-resmi buluşma mekânı olmanın ötesinde, başarılı bir ticari işletmeydi; çok geçmeden, yine adında halka vurgu yapan bir tıp laboratuvarı ile röntgen kliniği de bu zincire eklendi.¹⁴ Artık Gazi Hüseyin'in daha halkçı bir Cemaat-i İslami istediği anlaşılıyordu. Hüseyin her zaman seçkin karakteriyle gurur duymuş öncü bir partinin kendine yeni bir isim verip, daha erişilebilir bir tarzda kendisini pazarlamasının kolay olmadığını biliyordu; işletmecilikte olduğu gibi siyasette de, genişleme kararı bir risk unsuru içerir. Gazi Hüseyin'in 2002'de kurulan İslamcı ittifaka katılma kararı, bembeyaz düzgün sakalının ucu gibi (Mevlana Dizel'in tuz ve biber karışımı vahşi görünümlü sakalıyla tam bir tezat sergiliyordu) titizlikle hesaplanmıştı.

14) Bu tıp tesisleri, kuşkusuz büyük kârlar kazandı, ama aynı zamanda yararlı bir politik işlevleri de oldu. Yoksullara zaman zaman bedava ilaç ve tedavi sunulurdu; onlar da doğal olarak kendilerini Cemaat-i İslami'yle özdeşleştirirlerdi. Geçen yıl Kahire'de İslamcı bir parlamenter, örgütünün doktorlar sendikasının liderliğini nasıl denetlediğiyle övünüyordu. Kliniğinde kendisiyle sohbet ediyorduk, onu görmek isteyenlerin çoğu Kahireli yoksullardı. Latin Amerika kilisesinin bazı kesimleri gibi bu İslamcılar da devletin çökmüş refah sağlama işlevlerinin dengini sunuyorlardı. Etkileri sınırlıydı, ancak yoksul semtlerdeki psikolojik etkisi de küçümsenmemelidir.

Bir Retorik Değişimi mi?

Müşerrefe ya da onun Washington'daki destekçilerine ciddi bir muhalefet yöneltmekten aciz olan MME, kadınları hedefe aldı. Kablo-lu televizyonları ve karma eğitimi yasaklamaya, kontrolü altındaki eyaletlere şeriat getirmeye niyetli olduğunu duyurdu. Afganistan'da bu programın daha ağır bir versiyonun başına gelen felaket düşünüldüğünde, bütün bunlar, Başkanlık konutunu işgal eden kişiyi üzse de, partinin takipçilerini mest etmeye yönelik bir retorikten ibaret olabirdi. MME'nin zaferine, ISI'nin bazı bölümlerinin bağımsız bazı kampanyalara girişmiş olması katkıda bulunmuş olabilir, ancak ISI'nin, Müşerref 'terörle savaş'a katıldığında hapse atılan İslamcı militanların daha fazlasının serbest bırakılması için rejime baskı yaptığına kuşku yoktu. Şii azınlığa ve Hıristiyan cemaatlere karşı ürkütücü bir kıyıma girişen tutucu Sünni teröristlerin bazıları seçimden önce serbest bırakılmışlardı.

Daha da çarpıcı olan MME'nin, 1993'te Virginia eyaletine bağlı Langley'de iki CIA yetkilisini öldürdüğü gerekçesiyle ABD'de bir federal hapisanede infaz edildikten sonra cesedi Pakistan'a getirilen 'şehit Aymal Kansî'nin anısına bir dakikalık saygı duruşunda bulunulması için Kasım 2002'de bütün bir Millet Meclisi'ni zorla da olsa ikna edebilmesiydi.¹⁵ Daha önce MME'nin Kansî için Kuetta'da düzenlediği cenaze namazına yaklaşık 70 bin kişi katılmıştı. Millet Meclisi, Kansî'nin yasını tutmayı neden kabul etmişti? Pakistan idam cezasını yasaklamamıştı, bu yüzden o saygı duruşunu liberal bir protesto olarak görmek zordu. Sorunun cevabı basitti: MME'nin başarısı rakiplerini telaşlandırmıştı ve İslamcılarını kendi sahalalarında yenmeyi umuyorlardı. Baba Butto da 1970'lerde aynı hataya düşmüş ve bunun bedelini ağır ödemişti.

15) Kansî ve babası, Birinci Afgan Savaşı sırasında (1979-1989) CIA adına çalışmak üzere Belucistan'da görevlendirilmişlerdi. ABD bölgedeki amaçlarına ulaşır ulaşmaz, gayri resmi ajanlarının çoğunu işten çıkardı; ama ISI'yle çalışmaya, bu teşkilat üzerinden iş görmeye devam etti. Kansî'nin ailesi -muhtemelen emekli edilmeyi umuyorlardı- ihanete uğradıklarını düşündü. Kansî, bu hakaretin intikamını almak için ABD'ye uçtu; hedeflediği iki kıdemli CIA görevlisi vardı; onları vurup Pakistan'a geri döndü. Ne olursa olsun, Kansî açıkçası çok iyi eğitim görmüş bir ajandı, üzerinde CIA'nin büyük emeği vardı. Başına büyük bir ödül kondu; sonunda kayınbiraderinin ihanetine uğrayan Kansî, ISI tarafından yakalanıp ABD makamlarına teslim edildi. Belki de Hollywood'da, kimbilir?

Kırsal İntifada

Siyasal partilerin nüfusun en temel ihtiyaçlarını bile savunmaya yanaşmamasının çarpıcı örneklerinden biri, orduya kiralanan devlet çiftliklerinde çalışan kiracıların başlattığı iki yıl süren isyana tepkilerinde de görülebilir. Pakistan'da geleneksel siyasetin iflasını bu denli canlı biçimde gözler önüne sermiş bir olay daha bulmak zordur. Britanya sömürge yönetimi, o zamanlar 'kraliyet toprakları' olarak bilinen bu toprakları ilk kez 1908'de kiralayıp, Britanya'nın Hindistan ordusuna tahıl ve süt ürünleri üretecek askeri çiftlikler kurdu. Bölünme'den sonra çiftliklerin -Lahor, Okara, Sahiwal, Khanewal, Sargoda ve Multan civarına dağılmışlardı- yönetimi Savunma Bakanlığı'na ve eyalet hükümetine geçti. 10 bin 614 dönüm toprağın denetimi ordudaydı; geri kalan 12 bin 928 dönüm toprak da Pencap Tohum Şirketi'ne kiralandı. Çiftliklerde çalışan kiracı aileler, buralara ilk 1908'de getirilenlerin torunlarıdır. Yüzde 40'ı Hristiyanıdır: Camiler ve kiliseler yan yanadır. Dini partiler bu bölgelerde acı başarısızlıklara uğramışlardı; bu bölgenin köylüleri de 1970'lerden bu yana Halk Partisi'ne oy verme eğilimindeydiler. Ama artık değil.

Ordu ile devletin hemen her düzeyde *de facto* birleşmesi, generallerin burada kolektif bir toprak beyi, yaklaşık 1 milyon kiracının hayat koşullarını belirleyen, ülkenin en büyük toprak beyi olarak faaliyet göstermesi anlamına geliyordu. *Haki* devletin yetkilileri sürekli kiracılarına zorbalık taşıyor, onları aldatıyorlardı: Kiracıların tuğla evler yapması yasaklanıyor, kadınlar tecavüze uğruyor, köylere elektrik getirilmesi ya da okul, yol yapılması için yönetimden izin alınması -ve ödemedede bulunulması- gerekiyordu. Rüşvet kurumsallaşmıştı; köylüler de giderek artan borç yükü altında eziliyorlardı. Bu zalim sömürünün dile getirilmemiş amacı, toprakları halen hizmet vermekte olan ya da emekliye ayrılmış generaller, albaylar toprak sahibi olsunlar diye bölebilmek için kiracıları buralardan çıkarmaktı. Müstakbel yeni toprak sahiplerinin mantığına göre, zamanı geldiğinde tahliye edilmiş kiracıları, çiftlik serfleri olarak yeniden işe alacaklardı: Herkes için daha iyi olacaktı bu. Böyle bir 'modernleşme'nin -Rio Grande do Sul'da olduğu gibi Okara ve Sargodha'da da- amacı, elbette özelleştirme, yeni bir düzen kurma ve kiracı çiftçilerin dayanışmasının yıkılmasıydı.

Haki ve sivil makamlar, kısa vadeli anlaşmalar önererek, kiranın nakit olarak ödenmesi yerine *battai* sistemini -kiracı çiftçilerin ürettikleri-

nin yarısını tutmalarına izin veren ortakçı düzenlemeler- geçirerek kiracıların toprak üzerindeki hakimiyetini gevşetmeye çalışıyordu. Sömürge yönetiminin 1887 tarihli Pencap Kiracı Yasası, şimdiye dek onların haklarını savunmuştu: Toprağı iki kuşağı aşkın bir süredir işlemede olan erkek kiracılar ve doğrudan onların soyundan gelenler, kalıcı yerleşim hakkına sahiplerdi. Onları bu topraklardan atmak yasalara aykırıydı. Ailelerinin çektiği onca sıkıntıya karşın, kiracı köylüler kendilerini dini çizgide bölmeyi amaçlayan her türlü girişime karşı direnip tek bir kurumun çatısı altında birliklerini korudular: 1996'da kurulan Encümen-i Müzairin Pencap, ya da Pencap Kiracılar Birliği.

Haziran 2000'de, *haki* toprakbeyleri hiç kimseye danışmaksızın, ürünün paylaşılması sisteminden kiranın nakit olarak ödenmesi sistemine geçildiğini duyurdular. Kiracı çiftçiler buna isyan ettiler tabii. Hemen her akşam direnişi tartışmak üzere, bütün köyün katıldığı gayri resmi toplantılar düzenlendi; kadınlar ve çocuklar da bu kırsal *intifada*'da öncü rol oynayacaklardı. Her gün maruz kaldıkları tacizler karşısında öfkeye kapılmış kiracılar, sadece statükoyu savunmaya karşı çıkıp ailelerinin onyıllardır işlediği toprakların tümüyle sahibi olmayı talep ettiler. Sloganları 'Mülkiyet ya Mevt' -Sahiplik ya da ölüm- başka kıtalardaki benzer mücadelelerin bir yankısıydı.

İlk büyük gösteri 7 Ekim 2000'de gerçekleşti: Yeni planı protesto eden yaklaşık bin çiftçinin Okara'da Komisyon Başkanı Yardımcısı'nın -şehrin ikinci güçlü sömürge-sonrası yöneticisi- bürosu üzerinde dört saatlik bir oturma eylemiydi bu. İki gün sonra, askeri çiftliklerden sorumlu müdür yardımcısı yerel emniyet müdürünü arayıp kiracı çiftçilerin şiddet tehdidi savurduğunu, bazı köylerde de yöneticilerin odun almasını -yani, çalmasını- engellediğini bildirdi. Sınır Jandarması ve Seçkin Korucu Kuvvetleri -esas işleri Hindistan sınırından kaçakçılığı önlemekte- köye gelip kiracıları tartaklamaya başladılar. Babalarının, kardeşlerinin, kocalarının kötü muameleye maruz kaldığını, itilip kakıldığını gören kadınlarla çocuklar, evlerinden çıkıp polisi taş yağmuruna tuttular. Eylemci kiracıların bir bölümü tutuklandı.

Bu çatışmanın haberi komşu köylere yayılınca protestolar büyümeye başladı. Yetkili makamların kiracıları bölme ya da satın alma yönündeki girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. 2002 baharında korucular gösteri yapan kiracılara ateş açtılar, bazıları öldü. Gösterileri düzenleyenler tu-

tuklanıp ailelerinin gözleri önünde dövüldüler. Kadınlar -hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar- nehirde çamaşır yıkarken kullandıkları tahta sopaları alıp Okara'ya yürüdüler ve emniyet müdürlüğü binasını kuşattılar. Daha önce görülmemiş bir şeydi bu. Katliam yapamayan ordu, bunun uzun sürebilecek bir mücadele olduğunu idrak etti. İroniktir ki, eylemciler arasında çok fazla Hıristiyanın olması bir kan deryasının yaratılmasını önledi; zira bu durum Beyaz Saray'daki dindaşlarını rahatsız edebilirdi. 9 Haziran 2002'de bine yakın silahlı polis ve korucu Pirowal köyünü kuşattı. Kuşatma yedi saat sürdü; ancak polis, köyün tüm pamuk mahsulünü yakma tehdidinde bulunsa da gösteriyi düzenleyenleri yakalayamadı. Köylü dayanışmasının gücünü küçümsemişlerdi.

24 Haziran 2002'de Karaçi'de yayınlanan bir günlük gazetenin, *Dawn*'un keskin bir üslûpla kaleme alınmış başyazısında şu yorumda bulunuluyordu:

Huzursuz, akılları başlarından gitmiş çiftçilerin güvenini kazanabilmek için, onları taciz ve terörize etmek için gönderilmiş emniyet güçlerinin derhal geri çekilmesi; çiftçilere 'ders' vermek gibi hastalıklı bir düşünceden vazgeçilmesi gerekiyor. Emniyet güçlerinin ölümlere sebebiyet veren müdahalesi için talimat veren hükümet ve çiftlik idaresi yetkilileri aleyhine dava açılmalı... Bu güven artırıcı önlemler alındığında, hükümetin muhtemelen Pencap Kiracılar Örgütü üzerinden oturup çiftçilerle sahip oldukları mülkiyet haklarının nasıl teslim edileceğini müzakere etmesi gerekiyor.

Generaller genelde kendilerinin ihtiyaçlarına yakınlık gösteren bir gazetenin bu tavsiyesine kulak tıkadılar. Müşerref'in Batı'nın güvenilir müttefiki olarak yeni edindiği konum, Pencap Kiracı Çiftçiler Örgütü'ne karşı kullanıldı; örgütün şiddet-dışı yöntemlere başvuran liderleri yeni 'anti-terör' yasası çerçevesinde suçlandılar; oysa çoğu bir dönem askeri istihbarat teşkilatından para alan gerçek teröristler serbest bırakılıyordu. Pakistan, bir önceki yıl boyunca Batılı medya üstatlarınca sürekli bir çağrı odağı olarak görüldüyse de (*New York Times* yazarlarından Thomas Friedman, kendini sınırdaki koşulları doğrudan öğrenmeye adanmıştı mesela), burayı ziyaret eden gazetecilerin hiç biri bu mücadeleyi dikkate değer bulmadı. Onların anlatmak istediği tek hikâyeden, 'fundamentalizm' hikâyesinden uzak düşüyordu çünkü. Aslına bakarsanız, elbette ki mollaların etkili bir biçimde marjinalleştiği durumlar, Pencap Kiracı Çiftçiler Örgütü'nün de gösterdiği gibi, halkın onların

gerçek ihtiyaçlarıyla bir ilgisi olmadığını düşündüğü zamanlardı. Son iki yıldaki seferberlikler sırasında, kiliseler ve camiler çiftçilerin toplanma merkezlerine dönüşmüştü. Çiftçilerin liderlerinden ikisiyle -Pencap Kiracı Çiftçi Örgütü'nün başkan yardımcısı Christopher John ve genel sekreteri Yunus İkbal- Aralık 2002'de Lahor'da yapılan bir görüşmede, iki adam da dini bölünmelerin devletle olan çatışmalarında hiçbir rol oynamadığını vurguladılar. Hatta İkbal, "Müslümanlar ve Hıristiyanların ayrı olduğunu söyleyemezsiniz," demektedir.

Eroin Ekonomisi

İngiliz eğitimi görmüş -Batı üniversitelerinde, tıp okullarında, askeri akademilerinde okumuş- sivil ve askeri elite, nüfusun okuması yazması olmayan ya da yarı okur yazar geri kalan kısmını (bu kesim büyük ölçüde medreselerin ürünüydü, ama yalnızca medreselerin ürünü olduğu da söylenemezdi) birbirinden ayıran duvardaki tek ciddi çatlak, 'kara ekonomi' tarafından açılmıştı. Son yirmi yıl içinde, Afganistan'da ve Kuzeybatı Sınırı Eyaleti'nde haşhaş ekimi, eroin milyonerleri yaratmıştı. Bunların çoğu, köy kökenli ya da kentli küçük burjuvalardı, ama ceplerindeki para bütün siyasal partileri finanse etmiş ve silahlı kuvvetlere de ciddi biçimde sızmıştı: Nakit para, kalaşnikoflar ve Pajerolar -Japon Range Rover'lar- hemen her yöne dağılmıştı. Karşılığında kalantor eroin tüccarları onur payeleriyle, kamunun gözleri önünde taltif edilerek ödüllendirilmişti. İyi birer baba olarak, çocuklarının uygun bir eğitim alıp seçkin kesimlerin parçası olmasını garanti altına almışlardı. Bu kesimin yukarı doğru hareketliliği, mülkiyet sahibi kesimin kompozisyonunu bir parça yenilemiş, başka da bir şeyi değiştirmemişti. Para, toplumun üst kesimlerinde sınıf ayrımını ortadan kaldıran en büyük etken olmayı sürdürürken, kentteki arazilerin fiyatı astronomik düzeylere ulaşmıştı: Karaçi'de Savunma Kolonisi'nde ya da Lahor'un kibar semtlerinden Tören Meydanı'ndaki daire fiyatlarının New York ya da Berlin'dekilerden aşağı kalır yanı yoktu.

1990'lı yıllarda, eroin Avrupa ve Kuzey Amerika'ya iki rota üzerinden dağıtılmıştı. İlki, Peşaver'den Büyük Ana Yol üzerinden Karaçi'ye, oradan da konteynırlarla Akdeniz limanlarına uzanıyordu. Rus mafyasının denetimindeki ikincisi ise, Afganistan'dan Orta Asya ve Rusya

üzerinden Balkanlar'a, oradan da Batı'nın başkentlerine uzanmaktaydı. 11 Eylül'den sonra Taliban'ın yenilgisi Pakistan'daki eroin şebekelerini fiilen çökertmişti. Eroin ticareti Kuzey İttifakı'nın tekeline girmişti; Kuzey İttifakı'nın Kosova'nın dünyanın büyük bölümüne yapılan dağıtımın merkez noktası haline gelmesiyle refaha ermiş olan Rus dostları da haşhaş ticaretinden nemalanıyorlardı.¹⁶ Pakistan ekonomisi bu darbeye, Amerikan birliklerinin yolunu açan para sayesinde dayanabilmişti.

Ülkenin 1947'de kuruluşundan bu yana, Pakistan ordusu devlet aygıtının omurgası olmuştu. Devletin Britanya'nın hakimiyetinden kurtulduğu dönemde, siyasal kurumların zayıflığı, burjuvazinin yokluğu, kırsal kesimdeki seçkinlerin hakimiyeti, sivil bürokrasiye ve orduya karşı aşırı bir bağımlılığa yol açmıştı. Toprakbeylerinin yönetimine gerçek bir rıza gösterilmediği için, kaba kuvvet -hem doğrudan hem dolaylı olarak- kullanılması gerekiyordu. Her iki kurum da, onları kendi kalıbına döken sömürge iktidarı tarafından yaratılmıştı.¹⁷ Memuriyet kısa zamanda yolsuzluk batağına saplanırken, ordu bir süre daha sağlam durdu. Böylece tek tek yetkililer rüşvete meyilli olsalar da -sonuçta hepsi insandı-, kurumun kendisinin temiz olduğu gibi bir izlenim yaratıldı.

Fakat, uzun süren iki sıkıyönetim dönemi bu imajı zedeledi. General Eyüp Han'ın ailesi, 1958'den 1969'a dek süren iktidarı boyunca son derece zenginleşmişti, işbirlikçileri de öyle. 1977 ile 1989 arasında, General Ziya'nın kolordu komutanlarından en az ikisi eroin ticareti ve silah kaçakçılığına karışmışlardı. Daha küçük çaplarda yolsuzluk tüm ast subaylar arasına yayılmıştı. Bu faaliyetlere son vermekte başarısız olunması, pek tesadüfi değildi. Generaller sorun karşısında materyalist bir yaklaşım benimsemişlerdi; bunu ordunun bütünlüğünü korumanın kolay yolu olarak görüyorlardı. Yağma eşit olarak paylaşırılamazdı, çünkü bu albaylar ve binbaşılar arasında eşitlikçi eğilimleri harekete ge-

16) Washington'daki *basileus* adına Balkan protektoralarını denetleyen Batılı askerlerin ve sivil yetkililerin de haşhaş ticaretinden yararlanıyor olduğunu görmek fazla şaşırtıcı gelmemeli.

17) 1858-sonrası Raca memurlarının ihtiyaçları, Doğu Hindistan Şirketi yönetiminin bir özelliği haline gelmiş olan, en başarılı ajanlardan Robert Clive ile Warren Hastings'in iftiraya uğrayıp infaz edilmelerine yol açan yolsuzlukları önlemek için sömürge devleti tarafından karşılandı. Britanya'nın Hindistan Ordusu'nun hiyerarşik disiplini üst düzey sivil yöneticiye, genel valiye tabi olmalarıyla birleşiyordu. Bu geleneğin tek ihlali, Kitchener ile Curzon arasındaki meşhur çekişmeydi. Kazanan Kitchener olmuştu; Londra'ya geri çağrılan en genç genel valiydi.

çirebilirdi; ama aynı zamanda astlardan Pakistan'ın 'korumak'ta üstlendikleri kilit rol nedeniye biraz koruma parası da esirgenmemeliydi.

Askeri Tehdit mi?

Pakistan'ın gerçekten böyle büyük bir savunma müessesine ihtiyacı var mı? *Haki* ideologlar, Bölünme'den bu yana Hindistan'ın daimi bir askeri tehdit oluşturduğunda ısrar ederler. Benim başka bağlamlarda da savduğum gibi, bu gülünç bir yaklaşımdır.¹⁸ İki ülke birbirleriyle üç kere savaşa tutuştular -iki kere Keşmir yüzünden, bir kere de Bangladeş-, üçünde de ilk ateş açan taraf Pakistan oldu. Hindistan ordusu, 1971'de Batı Pakistan'ı alabilirdi, ama siyasal liderler ordunun uluslararası sınırı geçmesine izin vermediler. Bugün her iki ülke de nükleer fırlatma kapasitesine sahipken, Keşmir meselesinin de başka bir sorunun da savaşa çözülemeyeceği aşikâr. Hindu şovenizminin, safran demagogların hakim olduğu bir Hindistan'ın bile Pakistan'ı fethetmeye kalkışması zayıf bir ihtimaldir. Bu kimin yararına olur ki? Pakistan yerin altında sınırsız miktarda petrole sahip olsaydı, işler başka türlü olabilirdi. Aslında, Hindistan korkusunun gerisinde hiçbir mantık yok. Bu yalnızca tek bir amaca hizmet ediyor: Ülke çapına yayılan ve *haki* bir egemenlik kuran devasa askeri-sınai kompleksi ayakta tutmaya.

Gerçekte ordunun baskınlığına yönelik en büyük tehdit her zaman kendi halkından gelmiştir. Eski Pakistan'ın gerçekten birlik halinde olduğu tek dönem, Dakka'da, Karaçi'de, Chittagong'da ve Lahor'da öğrencilerin, işçilerin biraraya gelip Mareşal Eyüp Han'ı devirdikleri 1969 isyanı sırasında yaşandı. Ordu, Bengalli yurttaşlarını bu ihanetlerinden dolayı hiçbir zaman affetmedi ve onlar kendi istedikleri lideri seçtiklerinde kan dökmeye girişti. Şunu özellikle vurgulamak gerekiyor ki, devleti korumak için böyle büyük meblağlar talep eden ordu, aslında onun 1971'de bölünmesinin müsebbibidir.

Ordu artık tek yönetici kurumdu; ülkeyi tamamıyla hakimiyeti altına almıştı. Bu daha ne kadar böyle gidebilirdi? O zamana dek, ordu Britanya'dan miras aldığı komuta yapısını korumayı becermişti: Pakistanlı generaller genellikle Ortadoğu ya da Latin Amerika'ya kıyasla ordunun

18) Bkz. benim kaleme aldığım *Pakistan: Military Rule or People's Power?*, Londra ve New York 1971; *Can Pakistan Survive?*, Londra 1983.

dokunulmazlığını pekiştirdiler. Ancak 1960'lardan bu yana çok şey değişti. Subaylık artık toprak sahibi seçkinlere ayrılmış özel bir alan değil; subayların büyük bölümü kent kökenli ve sivil yetkililerle aynı etkilere, aynı baskılara maruz kalıyorlar. Ayrıcalıklar onların sadık olmalarını sağladı, ama siyasetçilerin yıkımına sebep olan süreçler iş başında. Yakın geçmişte ihaleleri bağlamak için rüşvet isteyen Nevaz Şerif'le kardeşi ya da Benazir Butto'yla kocasıyken, artık kilit projeleri rüşvete bağlayan General Müşerref'in bürosu.

Askeri bir rejim, Endonezya'da Suharto rejiminin de beyan ettiği gibi halkını yeterince sindirmiş, Washington'dan yeterince güçlü bir destek almışsa eğer, yolsuzluk düzeyinin yükselmiş olması -hatta stratosfer katına çıkması- iktidarın uzun ömürlü olmasının önünde engel teşkil etmez elbette. Peki, Müşerref böyle bir hakimiyet bekleyebilir mi? Müşerref'in diktatörlüğünün kaderi, muhtemelen üç temel gücün birbiriyle etkileşimine dayanacaktır. Bunlardan ilki, ordunun kendi içindeki bütünlüğünün ölçüsüdür. Tarihsel olarak Pakistan ordusu hiç bölünmemiştir -ne yatay ne dikey olarak- ve Afganistan'a yönelik politikada 180 derecelik bir değişimin ardından sergilediği disiplin, bu dönüğe eşlik eden tatlandırıcılar ne olursa olsun, şimdiye dek çok etkileyiciydi. Bir gün vatansever bir subayın çıkıp da ülkeyi son zorbasından kurtarması imkânsız değildir, bir zamanlar Ziya'nın gizemli bir biçimde Gehenna'ya gönderildiği gibi; ama şu an için böyle bir son mümkün görünmüyor. Taliban'ı terk etmenin getirdiği aşağılık duygusunu savuşturan yüksek komuta kademeleri, Pentagon'dan gelen talimatlara başka seferlerde de boyun eğmeyi pişkinliğe vurma kapasitesine sahip görünüyor.

Peki, ya parlamentonun askeri yönetime muhalefeti? Sıkıcı ama, Ekim'deki seçimin bütün hileleriyle Müşerref'in yararına olduğu anlaşılmış olsa da, Pakistan'da siyaset sahnesine hakim olan partiler ona karşı bir isyan umudu vermiyor. Butto ile Şerif ailelerinin yaltaklanmacı oportünizmleri pek sınır tanımaz. Peşaver ve Kuetta'da yerleşmiş İslamcı cephe daha gürültücüdür, ama daha ilkeli değildir; nakit ve bahşişler çabucak protestolarını satın alır. Halkın huzursuzluğu kitlesel boyutlarda, ancak etkili bir ulusal ifade kanalından yoksun. Görevdeki performanslarının Halk Partisi ile Şerif'in kliğinin itibarını sonsuza dek sildiğini düşünmek iyi olur, yine de yaşanan deneyimler, rejim bir noktada kırılmaya başladığında, daha ilerici bir alternatif yoksa eğer, bu an-

kaların küllerinden doğmalarının önüne geçecek pek bir şey olmadığını gösteriyor.

Bir de şu Amerikan derebeyi var. Müşerref rejimi, bir zamanlar Ziya'nın nasıplendiği bölgesel satraplık gibi bir rol üstlenmeye heveslenemez. Pakistan, emperyal bir aygıt olarak Afganistan'dan dışlandı ve Keşmir'deki yeni müdahalelerden yarar sağlaması da kontrol altında tutuluyor. Ama eğer İslamabad, kuzey sınırlarında daha edilgin bir duruş benimsemeye zorlanmışsa, ABD için stratejik önemi de artmıştır. Çünkü Washington, Kâbil'de General Tommy Franks'in deyişiyle 'gelecek yıllarda' ABD birliklerince denetlenecek olan kukla bir rejim yaratmak için devasa bir siyasal yatırımda bulundu; Usame bin Ladin ve şürekasını takibin sürdüğünü söylemeye bile gerek yok. Pakistan her iki amacın da gerçekleştirilmesi açısından hayati önemde bir kanattır ve üst düzey yönetimi, Tayland ordusunun Amerika'nın Hindiçin'deki savaşına on yıllarca destek vermesi karşılığında aldığı türden, hem kamusal hem de özel cömert ücretler bekleyebilir. Yine de Washington her zaman pragmatiktir ve Ziya gibi Benazir Butto'yla Nevaz Şerif'in de Kâbil'deki tasarıları için birer hizmetkâr olduğunu bilir. Müşerref içeride bir hata yapacak olursa, süzeren onu acımasızca bir kenara itecektir. *Pax Americana*, sayılarına bakmaksızın taşeronlarıyla savaşabilir. Pakistan'ı bu taşeronlardan kurtarmaksa, 1969 çapında bir ayaklanmaya bakıyor.

(Türkçesi: Ebru Kılıç)